

СВІТОВА КРИЗА ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОВІРИ ДО КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Учені протягом 2008–2010 років намагаються системно аналізувати причини, особливості прояву та наслідки світової фінансово-економічної кризи. А.Чухно зазначає, що криза – це складне суспільно-економічне явище, в якому поєднані матеріально-технологічні та соціально-економічні аспекти. При цьому наголошується на стадіальному характері сучасної кризи, зазначаючи, що це перша криза нової інформаційної постіндустріальної епохи, до якої перейшли розвинені країни. Отже, сутністю сучасної кризи, на думку вченого, є становлення і розвиток інформаційного технологічного способу виробництва, перетворення інформації та знань у принципово новий його фактор, поглиблення інтелектуалізації виробництва і праці¹.

Пов'язує сучасну кризу перш за все зі змінами ціннісної спрямованості, в основі чого лежить вплив негативних інституційних тенденцій сучасного глобального розвитку О.Яременко. Внаслідок зазначених змін виникає недовіра до свободи та відмова від відповідальності. Це дає змогу дослідникові зробити висновок про наявність кризи суб'єктності, масштаб втрат статусів та зростання рівня конфліктності в економіці².

А.Гриценко в структурі кризи виділяє три найбільші складові, а саме: цивілізаційну, соціогуманітарну та фінансово-економічну. На думку вченого, цивілізаційна криза проявляється у кризі цивілізаційного устрою, що базується на економічних підходах та економічній людині. Соціогуманітарна криза полягає у тому, що з економічним розвитком посилюються соціальні суперечності та зростає диференціація суспільства. Фінансово-економічна криза зачепила сегменти економіки і включає в себе цілу систему локальних криз³.

А.Гальчинський звертає увагу на те, що криза надає суспільству унікальну інформацію про ті процеси, яким раніше не приділялася належна увага. Йдеться перш за все про процеси, не адекватні існуючим механізмам пізнання, що не лежать на поверхні, не висвітлюються іншими ін-

формаційними системами і поки що повною мірою не осмислені економічною наукою. З огляду на це криза, на думку вченого, є однією з принципово значущих складових інформаційної системи суспільства⁴.

На думку німецького експерта Йошки Фішера, збій глобальної фінансової системи стався у той час, коли економічні потужності переміщувалися із Заходу на Схід. На сьогодні надії світової економіки покладаються на нові держави Східної і Південної Азії, які швидко розвиваються (йдеться передусім про Китай та Індію). Крім того, дослідник робить висновок про те, що за всіма ознаками глобальна криза має всі риси "постмодерністської"⁵.

М.Довбенко цілком слушно зазначає, що за умов стрімкого розвитку глобалізаційних процесів нагальною стає потреба інтелектуального забезпечення нової стратегії. Йдеться про формування такої економічної моделі, яка ґрунтуватиметься не стільки на стрімкому зростанні масштабів виробництва, скільки на поширенні наукових знань та новітніх технологій. За таких умов різко загострюється конкуренція, котра переростає у глобальну конкуренцію⁶.

У цьому зв'язку цілком обґрунтованою є теза про те, що міжнародні та національні інституції, спрямовуючи зусилля на відновлення стабільного функціонування фінансової системи та подолання кризи, дедалі частіше звертаються до завдань відновлення довіри у фінансовій сфері⁷. Кризи ХХ–ХХІ ст. продемонстрували, що негаразди на фінансовому ринку відбуваються через втрату довіри до установ, котрі здійснюють валютні та кредитні операції, забезпечують обіг цінних паперів та надають інші фінансові послуги.

Актуалізація довіри як однієї з центральних методологічних проблем економічної теорії обумовлює необхідність аналізу різноманітних аспектів цієї складної багатовимірної категорії. В українському науковому просторі тільки започатковуються дослідження у цьому напрямі.

¹ Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 5.

² Яременко О. Тенденції посткризового розвитку фінансових інститутів // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 92.

³ Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 38–39.

⁴ Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. – К. : "АДЕФ-Україна", 2009. – С. 28–29.

⁵ Фішер Йошка. Наша постмодерністська криза [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.day.kiev.ua/297646>

⁶ Довбенко М. Криза економіки – не криза науки. – К. : ВП "Академія", 2009. – С. 31.

⁷ Кричевська Т. Логіко-історичний аналіз довіри в контексті соціально-економічних відносин // Економічна теорія. – 2009. – № 3. – С. 5.

У таблиці наведено усереднені дані довіри до публічних інститутів у 2000–2008 р. у деяких країнах світу, розраховані О.Длугопольським. Привертає до себе увагу те, що серед окремих країн та

їхніх груп Україна посідає останнє місце за рівнем довіри до кожного із зазначених публічних інститутів (табл.).

Таблиця

Усереднені рівні довіри до публічних інститутів у 2000–2008 р., %

Інституція	Країни Західної Європи та Північної Америки	Країни Східної Європи	Росія	Китай	Індія	Бразилія	Японія	Україна
Державні інститути								
Уряд	33,8	40,4	56,0	95,2	48,5	48,2	25,4	4,0
Парламент	30,8	34,0	33,0	90,2	41,6	33,3	29,7	...
Суди	51,0	46,0	30,0	86,3	66,8	54,7	76,1	10,0
Правоохоронні органи	72,4	42,1	31,0	71,3	34,0	44,9	48,1	5,0
Недержавні інститути								
Заклади освіти	65,9	54,6	68,3	91,2	72,6	...	48,0	15,0
Церква	49,3	70,9	51,0	4,5	78,9	73,8	9,0	14,0
Преса	33,7	44,7	46,0	64,6	72,6	61,0	70,2	14,0
Політичні партії	19,0	18,4	21,0	74,3	16,8	32,2	16,5	9,0
Великі компанії	52,0	39,0	26,0	42,3	32,2	66,9	24,3	4,0

Джерело: Длугопольський О. "Державний сектор" versus "приватний сектор": синергія ефективності через державно-приватне партнерство // Світ фінансів. – 2010. – № 1. – С. 91.

Прагнучи розширити глибину пошуку відповідей на глобальні виклики, А.Гальчинський вважає необхідним оновлення основних методологічних постулатів економічної теорії, що є можливим тільки на нових світоглядних засадах. Революція у науці та її якісні стрибки завжди розпочинаються з оновлення духовних цінностей та світоглядного устрою суспільства. З огляду на це вчений привертає увагу до поняття "віра" як одного з потенційних інструментів процесу пізнання та способу здобуття знань. Ставиться питання про використання у системі економічної методології не лише метафізичних, але й теологічних засад сприйняття економічних процесів та явищ і перш за все тих, що зосереджуються у підвалинах людської культури, формують загальні уявлення про світобудову, глобальні перспективи, моральні цінності, визначення добра і зла і все те, що перебуває за межами досяжних можливостей наукового пізнання. Часто визначення, які несе віра, є більш багатограними, ніж те, що безпосередньо дає нам прикладна наука⁸.

Аналізуючи вплив кризи на конкуренцію у національній економіці, слід зазначити, що протягом такого короткого проміжку часу неможливо всебічно його оцінити, а також визначити напрями модифікації конкурентної політики як реакцію держави на системні кризові явища. На думку першого заступника Голови АМКУ О. Мельниченка, криза особливо не зачепила сферу захисту конкуренції. Однак негативний ефект змін економічних умов

вплинув і на роботу конкурентного відомства. Так, зокрема, окремі суб'єкти господарювання спробували підвищити ціни на ринках бензину, ліків, транспортних послуг. Однак Антимонопольний комітет ужив адекватних заходів. Протягом першого півріччя 2009 року на порушників конкурентного законодавства накладено штрафів на загальну суму 273 млн грн⁹.

Слабка конкуренція, що веде до односторонньої жорсткості цін у напрямку зниження, може суттєво посилити негативні наслідки стиснення сукупного попиту, оскільки на кожному ринку обсяги продажу знизяться більшою мірою, аніж за більш гнучкої цінової політики. Якраз одностороння жорсткість цін може слугувати чинником суттєвого скорочення зайнятості, зниження доходів населення і в результаті – зменшення сукупного попиту.

Отже, певні недоліки конкуренції за певних умов можуть збільшити втрати від кризи. Картельні змови, до речі, і призводять до завищення цін, завдаючи споживачам суттєвих збитків. У цьому зв'язку вкрай важливою є саме стратегія, котрої буде дотримуватися держава, що здійснює вибір між втратами у коротко- та довгостроковому періодах, а також між втратами вузьких, але впливових, та широких, однак прихованих груп інтересів. Російські дослідники вважають, що у "широкому сенсі мета конкурентної політики полягає у встановленні порядку, коли кожен учасник ринку має можливість найкраще використати ресурси, що є у його розпорядженні. Конкуренція як здійснення вільно-

⁸ Гальчинський А. Принципи ноогенези в контексті вчення В.Вернадського // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 28.

⁹ Пархомчук Д. Человек с молоточком. Интервью с А.Мельниченко // Инвестгазета. – 2009. – № 30. – С. 28.

го вибору не повинна зазнавати адміністративних обмежень та односторонніх дій учасників ринку або їхніх груп¹⁰.

Слід звернути увагу й на те, що "найбільша загроза деінституціоналізації економіки зводиться до обмеження конкуренції", оскільки довгострокові угоди між суб'єктами господарювання, захисне мито, преференції національним компаніям під час здійснення державних закупівель тощо можуть призвести до посилення монополізації, зростання цін та послаблення конкуренції¹¹. Крім того, вузькість внутрішнього ринку обумовлена відсутністю інституційних каналів мобільності ресурсів, які могли б забезпечити ефективніше пристосування економіки до змін попиту.

На думку російських дослідників, ціннісною метою державної конкурентної політики можна, зокрема, вважати:

- досягнення економічної ефективності в усіх її формах;
- підвищення рівня життя населення;
- стійке економічне зростання;
- підвищення рівня конкурентоспроможності національних підприємств;
- підвищення рівня інвестиційної привабливості країни¹².

Оскільки важливою характерною рисою конкурентної політики є незмінність її інструментів та принципів їхнього застосування незалежно від стану економічної кон'юнктури та фази економічного циклу, то з урахуванням структури трансформаційної економіки та стану конкуренції на внутрішніх ринках актуальність конкурентної політики у кризові періоди тільки зростає. При цьому пріоритет має належати методам активної конкурентної політики, що впливають на стимули суб'єктів ринку, а не таким, що намагаються скорегувати наслідки їхніх дій. Конкурентна політика є моделлю безперервної гри, завдяки якій досягається системне реагування держави на зміни конкурентного середовища на товарних ринках та порушення конкурентного законодавства. При цьому актуальним є питання про необхідність спадкоємності конкурентної політики незалежно від змін політичної кон'юнктури, оскільки рівень розвитку економічної конкуренції не може підлягати різним змінам. З огляду на те, що конкурентна політика має бути системним процесом, перед державою

постає питання про між часовий вибір – між поточними втратами та майбутніми перевагами¹³.

Головним завданням конкурентної політики має стати зміна цільових настанов на рівні ухвалення рішень у системі державного управління. Допоки як пріоритет держави не утвердиться створення нових видів та напрямів підприємницької діяльності й відкриття робочих місць (а не підтримка діючих підприємств, а отже, й обмеження конкуренції), доти перспективи конкурентної політики та модернізації всієї національної економіки залишатимуться вкрай невизначеними¹⁴.

За умов глобалізації головним завданням конкурентної політики має бути врахування політичних, інституційних, правових та регуляторних засобів формування у суспільстві сприятливих умов для дотримання всіма учасниками ринкового процесу правил сумлінної конкуренції. На відміну від функцій захисту підтримання конкуренції забезпечується не примусовими, а узгоджувальними та заохочувальними інструментами із залученням державних та недержавних інституцій до закріплення чесних ділових звичаїв у підприємницькій діяльності, пропаганди позитивних результатів конкуренції для суспільства у цілому¹⁵.

В.Лагутін цілком обгрунтовано стверджує, що конкурентна політика може бути успішною у разі виконання таких умов, як урахування позицій різних соціальних груп та їхньої реакції на запропоновані рішення, прозорість у визначенні реальних проблем, суспільні дискусії та громадський контроль на етапах формування та реалізації. Здійснення конкурентної політики потребує безпосередньої роботи з групами інтересів, що може отримати позитивні результати чи зазнати втрат у разі впровадження тих чи тих рішень¹⁶.

Заслужовує на увагу також думка про те, що економічна ефективність є цільовою функцією конкурентної політики та кінцевим наслідком її реалізації, що спрямовується на забезпечення ефективної конкуренції. Це означає, що саме забезпечення ефективної конкуренції є сутнісною рисою конкурентної політики. Державна конкурентна політика має бути спрямована на підвищення ефективності економіки, забезпечувати свободу господарської діяльності та вільний розвиток підприємництва. Головне завдання полягає у реалізації захисних формалізованих

¹⁰ Шаститко А., Авдашева С., Головинова С. Конкурентная политика в период кризиса // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 55.

¹¹ Юргенс И. и др. Экономический кризис в России: экспертный взгляд // Вопросы экономики. – 2009. – № 4. – С. 13.

¹² Якунин В.И., Сулакшин С.С., Фонарева Н.Е., Тотьев К.Ю. и др. Государственная конкурентная политика и стимулирование конкуренции в Российской Федерации : в 2-х т. – Т. 1. – М. : Научный эксперт, 2008. – С. 13.

¹³ Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки / За заг. ред. В.Д.Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2008. – С. 55–56.

¹⁴ Шаститко А., Авдашева С., Головинова С. Конкурентная политика в период кризиса // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 68–69.

¹⁵ Филлок Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 235.

¹⁶ Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки / За заг. ред. В.Д.Лагутіна. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2008. – С. 33.

процедур, які не допускають збереження регулюючих форм, що перешкоджають, обмежують або усувають ефективну конкуренцію¹⁷.

Покликані сприяти підвищенню довіри до конкурентної політики, що реалізується державою, й зміни, котрі мають бути започатковані у структурі Антимонопольного комітету України. Зараз діяльність АМКУ побудована за галузевою ознакою. На зміну цій структурі має прийти зовсім інша, яка передбачає не галузевий поділ, а функціональний. Будуть створені підрозділи, що займатимуться розкриттям картелів на всіх ринках і винятково виявленням зловживань монопольним становищем на всіх ринках. Крім того, будуть створені управління, що спеціалізуються на припиненні дискримінаційних дій з боку органів влади. Очевидно, що чисельність працівників АМКУ може зрости, оскільки в антимонопольних органах України працює загалом 793 особи, тоді як у Франції – 4500¹⁸.

Не викликає сумнівів той факт, що держава покликана забезпечувати конкурентоспроможність національної економіки, а для цього слід створити ефективну політику, яка сприяє вітчизняним підприємствам у їхньому високотехнологічному експорті та прагне підвищувати конкурентоспроможність товарів місцевих виробників порівняно з імпортованими аналогами. На думку О.Шнипка, у світовій практиці утверджується інтегроване розуміння конкурентної політики як такої, котра має в основі не лише засадничі ідеї й принципи захисту та сприяння конкуренції, але й передбачає дотримання стратегії досягнення конкурентоспроможності національної економіки¹⁹.

А.Поручник з цього приводу стверджує, що конкурентна політика держави покликана перш за все сприяти формуванню високих стандартів національного бізнес-середовища та забезпечувати баланс національних економічних інтересів у процесі лібералізації внутрішніх ринків та відкриття певних секторів економіки для зовнішньої конкуренції. При цьому основними інструментами реалізації конкурентної політики є, зокрема, такі як:

-заборона будь-якої картельної практики та недопущення недобросовісної конкуренції. Йдеться перш за все про пряме чи опосередковане фінансування ціни купівлі або продажу, а також будь-яких угод торгівлі. Крім того, йдеться про зближення чи контроль виробництва, ринків збуту та інвестиційних потоків, поділ ринків та джерел постачання, недопущення застосування неоднакових умов до

рівноцінних угод з іншими торговельними партнерами тощо;

-заборона зловживання монопольним становищем компанії на європейському ринку. Йдеться про недопущення прямого чи непрямого нав'язування несправедливих цін купівлі/продажу або встановлення будь-яких інших несправедливих умов торгівлі, обмеження виробництва, звуження ринкового сегмента чи стримування технічного розвитку, що може зашкодити споживачеві тощо;

-контроль за концентрацією виробництва і капіталу із заборонаю недобросовісного злиття компанії (злиття незалежних підприємств або придбання прямого чи опосередкованого контролю над підприємством через купівлю акцій або активів), що перешкоджає ефективній конкуренції;

-лібералізація ринку за мінімального державного регулювання економічних процесів. Держава, зокрема, не має права вживати заходів, котрі негативно впливають на конкурентне середовище²⁰.

В.Геєць акцентує увагу на тому, що стан конкуренції в економіці суттєвим чином пов'язаний з діяльністю держави, оскільки саме вона визначає законодавчі антимонопольні обмеження та має у своєму розпорядженні механізми, що спроможні запобігати недобросовісній конкуренції. Крім того, реалізуючи економічну політику, держава може встановити певні правила, серед яких умови конкуренції є одними з фундаментальних²¹.

Очевидно, що зростання довіри до конкурентної політики безпосередньо залежить від підвищення її ефективності. У цьому зв'язку йдеться перш за все про такі концептуальні засади, як:

-забезпечення ефективного розвитку конкурентних відносин на внутрішньому ринку та подальше зниження рівня монополізації української економіки;

-підвищення конкурентоспроможності національних виробників та створення стимулів до їхньої раціональної поведінки;

-підвищення ефективності діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування як суб'єктів конкурентних відносин;

-удосконалення регулювання діяльності суб'єктів природних монополій;

-гармонізація та узгодження конкурентної політики з іншими напрямками економічної політики держави;

-вдосконалення національного законодавства про захист економічної конкуренції тощо.

¹⁷ Там само. – С. 50.

¹⁸ Ковальчук А. Антимонопольному не хватает кадров. Интервью с председателем АМКУ А.Костусевым // Дело. – 2010. – № 69. – 26 апреля. – С. 9.

¹⁹ Шнипка О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / НАН України ; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – С. 189.

²⁰ Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі. – К.: КНЕУ, 2008. – С. 294–296.

²¹ Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2009. – С. 431.

Сприятиме цьому також і активізація роботи антимонопольних органів з адвокатування конкуренції. Переваги застосування цієї практики в Україні полягають перш за все у тому, що матиме місце:

а) збільшення кількості суб'єктів конкурентної політики та підвищення ефективності правозастосування, що є невід'ємною компонентою функціонування механізму, котрий забезпечує дотримання правил конкуренції, слугує способом виявлення фактів або ознак порушення встановлених правил;

б) розширення кола суб'єктів конкурентної політики, оскільки адвокатування конкуренції дає змогу ввести до складу суб'єктів конкурентної політики тих агентів, чия діяльність не регулюється конкурентним законодавством, але водночас здійснює вагомий вплив на конкурентне середовище.

в) розширення інструментарію створення правил, котрі є важливою умовою для розвитку конкуренції, оскільки йдеться не так про захист конкуренції, як про створення умов для її розвитку шляхом формування чесних звичаїв у здійсненні підприємницької діяльності²².

Таким чином, у процесі реалізації конкурентної політики конституційний принцип свободи економічної діяльності обмежується на користь публічних інтересів та соціально-економічної ефективності. Очевидно, що викликатиме довіру у підприємницькому середовищі та суспільстві загалом саме така конкурентна політика держави, що покликана забезпечити дотримання рівних умов конкуренції. Конкурентна політика означає встановлення та забезпечення дотримання правил, які забороняють певні способи поведінки на ринку. Механізм конкурентної політики полягає у попередженні виникнення невинуватених економічних переваг окремих суб'єктів на ринку. Головне завдання конкурентної політики – формування такого середовища, за яким дії ринкових агентів, що порушують конкурентні правила, стають економічно невинуватеними. Тільки за умов ефективної роботи інституту антимонопольного відомства можливою є успішна реалізація конкурентної політики.

²² Филіук Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 331–332.